

ТИЖНЕВИК - REVUE HEBDOMADAIRE - TRIDENNYI
UKRAINIENNE

Число 40 (146), рік вид. IV. 14 жовтня 1928 р. Ціна 3 фр. (Prix 3 fr.)

Париж, неділя, 14 жовтня 1928 р.

Лист нашого кореспондента з Подєбрад, що ми його друкуємо в цьому числі, не може не привернути уваги нашого громадянства.

Нема чого говорити про те значіння, яке має Академія в нашому культурному житті, про ті заслуги, які вона має за собою, про ті результати, які дала її робота, та про ті надії, що зв'язані з її розвитком.

Тому то доля Академії в Подєбрадах — справа загально-національної ваги.

Українська еміграція, — ми в тому перні, — зробить все, що в її спроможності, щоби врятувати цей культурний осередок, але ж не можна забувати, що сил її дуже малі, а впливи її дуже обмежені.

Більше, значно більше можуть зробити наші зємляни, що живуть на рідній землі.

Політичні, громадські і культурні організації всіх українських земель, що знаходяться по-за межами совітського союзу, не можуть зостатися байдужими до питання про життя чи смерть єдиної нашої наукової установи; перед ними задання — тепер же єяснити, що і як можуть зробити вони, щоби зберегти Господарську Академію на користь всьому нашому народові.

Початок розуміння.

Відомий паризький журнал «Le Correspondant», що існує вже сотий рік, в ч. 1583 за 10 вересня умістив статтю п. Роже Лябона під заголовком «Майбутня Росія».

Рідко приходить читати в наші часи слова чужинця, щоби так добре був поінформований про стан речей на Сході Європи, щоби так глибоко міг продумати і проаналізувати причини подій, що всім відомі, і поробити висновки, що не кожен так прагматично робить. Рідко зустрічаються такі люде, як автор цієї статті, що стагить прогноз на майбутнє таким обоснованим і наявним способом, так просто і так логично. Прочитавши статтю, видно, що автор абстрагує від особистих симпатій в той чи інший бік, але висловлює лише те, що йому диктують факти і наслідки, що з цих фактів випливають.

Тим більше стаття набірає ваги і цінности, що, поминаючи тагановитий спосіб писання, колосальну ерудицію, якою дуже влучно і зручно оперує, а нарешті, і ту експресію, присущу першокласному публіцистові, — її автор до кінця захищається об'єктивним і безстороннім спостереженням і таким же об'єктивним і безстороннім судженням сучасних проблем Сходу Європи.

* *
*

Одмітивши націоналістичний характер сучасної епохи та оновлені націоналізмом ідеї нації, що керують життям народів, автор присвячує цілий відділ своєї статті сепаратистичним тенденціям в Росії, де

«національне питання справді домінує, не дивлячися на наявність інших проблем, включаючи суди і соціальну».

Взявши большевизм в його історичній перспективі, автор показує себе великим знавцем тих процесів, що відбулися за останні 10 років на терені б. російської імперії.

Як Москва, що стала комуністичною, обіцувала вольності й привілей всім національностям і вела таку політику в цьому питанню так, що

«вони мали майже повну ілюзію, що управляються самі», і як потім вона прибирала до своїх рук ці національності всіма способами, включаючи і збройну силу, борючися проти всіляких спроб, що загрожували відірванням національних організацій від центру «світової Революції» — Москви, називаючи ці спроби

«злочинами проти звичайного права та агентами на пролетарську справу», —

— ці махінації Москви, скеровані до збереження територіяльної єдности Совітського Союзу і до схоронення провідницької ролі Москви, — прекрасно передані автором з глибоким розумінням всіх деталей і малопомітних чужинецькому оку дрібниць.

Підходячи до аналізу сучасного стану, автор вважає, що

«одкривається новий період, — період пасивного опору, перед яким Москва почуває необхідність дати задній хід машині, і утворювати новий менше опресивний режим»,

бо «націоналістична ідея продовжує посуватися вперед», перемагаючи на кожному кроці комунізм.

Далі автор чотирі сторінки своєї статті присягає Україні, бо зазначає, що на чолі визвольного руху проти Москви йде Україна.

Розбираючи український національний рух ще з часів Котляревського, він доводить його аж до останніх днів, одмічаючи великий темп розвитку цього руху, його глибокий підклад і благодатний ґрунт, якого не можуть знищити ні чужі, наносні ідеї, ні чужі, навіть витончені і майстерно заховані прийоми, ні чужа зброя. Велике значіння надає автор всім процесам, що проходять, хоч повільно, але певно ведучи до ясної мети визволення України, на теренах під совітським режимом, але не менше значіння, по його словам, має і еміграція, її преса, її пропаганда, її уперта творчість, і головне віра в остаточну перемогу ідеї української.

Нічого перебільшеного, нічого неправдивого, нічого видуманого в цій статті, — автор тільки констатує, робить підсумок, і лишає читачеві самому робити висновки сприятливі для української справи.

Далі автор розбирає інші частини сов. Союзу: Кавказ (Північний Кавказ, Грузію, Азербейджан, Вірменію) та Центральну Азію (Узбекистан, туркменів, Кіргізістан, каракалпаків, таджиків то-що), і одмічає, наводячи багато ілюстрацій, що всюди Москва є небажаним гостем, і її пануванню мусить наступити кінець.

* * *

Не може обійти автор такого питання, як «великоросійська реакція»

Розібравши всі методи большевицької Москви, якими хоче вона рішити національне питання, як, напр., «українізація», привчання своїх вірних їй кадрів до місцевих умов, аби тільки самій триматися на «командних висотах», а з другого боку — творення псевдо-автономних республік, як Карелія, Білорусь та Молдавська держава, щоби

«викликати національний відрив по сусідству з Фінляндією, Польщею та Румунією і таким чином одвернути од себе ту небезпеку, яка загрожує їм самим», —

автор вважає, по-перше, що

«на шляху уступок, по якому пішли большевики, вони ризикують посковзнутися і полетіти по похилій площі аж до наслідків сепаратизму», —

а по-друге, що

«ці маленькі держави (Карелія, Білорусь, Молдавія. *М. К.*), що мали б грати ролю запалювачів у сусідів ССРСР — представляють для них же самих велику небезпеку».

І справді, всі ці заходи, каже автор, «мали дуже незначний успіх». І ситуація могла бути дуже критичною,

«якоби б праві кола (російські, *М. К.*) не дали своїм противникам таку сильну і несподівану допомогу».

І далі автор наводить всі тези прихильників «єдиної й недилюмої Росії», які, йдучи проти ідеї роздроблення Росії, доходять одверто до думки підтримування большевиків. Російські емігранти, по словам автора, «всіх нюансів з'єднують в одну лаву», і перед небезпечкою розбиття Росії кидають гасло

«скорше Совіти, ніж роздроблення».

Але одночасно наводить автор і слова О. Шульгіна, звернені до росіян:

«Хочете миру, — мусите ясно сказати, що визнаєте реальні факти, визнаєте, що Україна має повне право на свою незалежність, на яку посягнула нині червона Москва. Скажіть якщо це слово... Тоді ми з вами можемо говорити, як говорять між собою сусіди, а не вороги» («Тризуб», ч. 28 з 25 квітня 1926 р.).

Але цього слова, каже автор, — «що могло б бути аркою над безоднею, що роз'єднує дві концепції, не було сказано».

І цілком зрозуміло, що рішення цього питання передано на волю життя і фактів. Воно своє робить, і воно буде безжалісне для концепції росіян.

* *
*

Дивується автор тій байдужості Європи до всіх справ, особливо до національних рухів на Сході Європи. Він зауважує помилковий підход до розуміння фактичного тамтешнього стану.

Багато, мовляв, писали про нещасті Кочака та Врангеля, аналізували причини їх, пояснювали висліди їх всілякими способами. Говорили про

«байдужість одних, причасність других, війну і її наслідки, соціальне незудження, психологію мужика, слов'янську тасмничу постать, геній комуністичних вождів, надзвичайну організованість партії і т. и. Але завжди спинялися на порозі етнічного питання (ростріл наш, М. К.) Студіювали всі другорядні площини і забували саме головне поле, на якому, може, і розігралася найголовніша дія».

Брак знання про дійсний стан «російських» справ, як їх називають, на думку автора і був причиною великих помилок. І питали, гадає автор, зовсім не тих, кого треба було питати. Питали

«міністрів, юрисконсультів, суддів, парламентарів, генералів і губернаторів, що викинуто їх було совітською бурею на нашу землю, але забували звертатися до патріотів»... (ростріл наш, М. К.).

На кінець, щоби звести до купи всі ці інформації, то

«робили конфронтацію керенкистів та царисгів, і радіючи з однаковости їхніх поглядів відносно національного питання, робили висновок, що такого питання не існує».

В цій байдужості, не правильному підході, в нерозумінню істоти процесів на Сході Європи, і бачить автор причини нещаст політики європейських держав на теренах б. російської імперії.

* *
*

Останній розділ, самий цікавий, присвячений майбутній Росії. Автор констатує наявність двох сил, що стали віч у віч: комунізм і націоналізм, дві ідеї, що вийшли на герць, і автор передбачає перемогу на боці останнього. Сучасне положення Росії аналогічне становищу колишньої Оттоманської імперії, перед повстанням самостійних народів, поневолених Блискучою Портою.

Беручи карту ССРСР, автор передбачає РСФСР з усіма її сателітами з населенням в 64 мільйони, додавши до них ще 20 мільйонів різних іногородців, вкраплених в масу великоросів (6.000.000 українців, 3.000.000 татар, 1.000.000 чувашів і т. и.). Він вважає, що ще довго Москва буде центром цієї маси від Балтики до Владивостока.

Цій масі, де переважає московський елемент, — протистає інший масив в 55 мільйонів душ, яких

«духовний стан та соціальне становище зовсім одмінне і де самостійність не є порожнє слово. Це є шість держав, становище яких ми вже простудіювали: Північний Кавказ, Вірменія, Грузія, Азербейджан, Україна, Туркестан, які зараз видаються плодами більш менш ситкими на совітському дереві і які готові одірватися при першому фінансовому чи політичному струсі».

Ось фактично висновок автора зроблений із сучасного стану ССРСР. Він дуже обережений, безсторонній і, сказати б, позбавлений тенденційного нахилу в той чи інший бік, бо автор далі оговорюється, що

«дата закінчення творчості націоналізму — є великою тайною. Одкрити її — це значить сказати про долю Росії».

Але для нього ясно, що

«ритм подій сьогодні швидкіший, ніж в минулому».

Торкаючися окремо української проблеми, автор знаходить, що російські аргументи напраслені на розвиття концепції самостійної України не витримують критики. Він думає, що твердження «Росія не може жити без України» — є нічим іншим, як нічим недоведена «гіпотеза». Зажди є і може бути вихід.

«Навіть будучи розділені, великороси і українці, можуть мати спільні інтереси в економічній сфері, і можуть тримати певні зв'язки».

З другого боку, аргумент росіян, що Росія не може бути без Чорного моря, є так само не обоснований, бо

«принцип доступу до моря загубив свою силу з часу повстання таких держав, як Чехія, Австрія, Угорщина...»

Єдиний вихід для Росії, як випливає із його слів, це врятування Росії в спосіб самовиділення, скажемо ми, бо

«Майбуття Росія виграє на своїй могутності те, що загубить на територіальнім обшарі. Замість того, щоби бути міражною імперією, з'їденою в середині незгодами та засудженою тим на розбиття, — вона буде більш цілююю і злютованою, більш об'єднаною».

і ою і сильною. Навіть без тих територій, яких меншості **домагаються**, чи ж будуть нею негувати, коли вона все ж **матиме 80** мільйонів населення, 4 мільйони кв. км. площі?»

* *
*

Це головніші моменти із статті п. Роже Лябона. Його уважне око та розум, розум європейця, що оперує реальними категоріями, сьогодні, після глибокого аналізу і вивчення стану річей на Сході Європи, — приходить до висновку, що як розпад Росії, так і повстання окремих нових держав є річчю неминучою і що ці два процеси зв'язані між собою не менш неминучою і залізною логикою.

Можна тільки привітати появу цієї статті, бо вона є доказом того, що наші вільні змагання, принесені нами жертви, наша віра й певність в здійснення національного ідеалу — вже робляться очевидними для європейців, стають реальними і дуже близькими, бо ж

« ритм подій сьогодні швидкіший, ніж колись »

М. Ковальський.

На шлях розпродажу.

В «Економ. Жизни» і «Торг. Пром. Газете» з 15 вересня в тій самій редакції оголошений зміст постанови загально-союзного совнаркому з дня 24 липня, яка вносить певні зміни в справу концесій. Хоч совітська преса й досі не оголосила тексту цієї постанови, хоч в передачі змісту її, як побачимо далі, є ціла низка неясностей і прогалин, проте постанову трактує про справу остільки важну, що на ній необхідно спинитися більш докладно і уважно.

Спочатку самий зміст постанови, яку ми наводили вже в минулому числі «Тризуба», про яку буде йти мова далі, оскільки знайомить з нею совітська преса.

Постанова з одного боку дає загальні вказівки відносно тих народно-господарських об'єктів, які можуть стати предметами концесій, з другого боку вносить певні, досить поважні зміни в правне і господарське становище концесіонерів.

Що-до об'єктів концесій постанова встановлює, що концесії можуть надаватися в галузях транспорту, оброблюючої, гірничної і паливної промисловости, в галузях електробудівництва, сільського господарства, лісівництва і меліорації, в галузях натуральної господарки. Стверджено список об'єктів концесій, з якого чужоземні концесіонери можуть переводити вибір, цей список має бути розісланий всім торгпредствам; має так само бути випущена на чужих мовах брошура, про об'єкти концесій, а також їх умови. Особливі пільги має на увазі совітський уряд надати концесіонерам, які будуть мати своєю ціллю індустріалізацію малорозвинутих господарських районів, або — поширення тих галузів промисловости, розвиток яких, на думку совітського уряду, являється важним для країни. До цих останніх галузів промисловости належить: розбірка покладів кольорових металів, металургічна промисловість, зокрема будівництво станків і машин, папірова, целюлозна і автомобільна промисловість, продукція штучного шовку і продукція дубильних екстрактів. Але опріч того, головному концесійному комітетові надано право провадити переговори також відносно всіх інших об'єктів, як-що справа про них

буде порушена концесіонерами або коли того будуть вимагати інтереси країни.

Зміни в правному і господарському становищі концесіонерів зводяться до наступного: а) концесіонерам буде надано право вільного продажу вироблених ними продуктів; б) їм будуть надані пільги що-до мита при привозі необхідного для концесії устаткування, машин і сировини; в) для полегшення вивозу валюти встановлюється для них речішцевий розгляд і своєчасне задоволення прохань в цій справі; г) оподаткування концесії переводяться шляхом стягнення єдиного податку особливо встановленим порядком; ґ) концесіонерам буде надано право притягнення кваліфікованих робітників і технічного персоналу з-за кордону, право самостійного наймання певної частини місцевого персоналу, минаючи органи наркомпреси.

Такі головні моменти постанови, оскільки подає про неї совітська преса. Як бачимо, в тому, що відомо, бракує багато дуже важних подробиць. Ми не знаємо того списку об'єктів концесій, який вироблений совітською владою. Ми не знаємо конкретного змісту і конкретних розмірів тих пільг, які мають бути надачі концесіонерам. Але проте і те, що відомо, дає матеріал для того, щоби уяснити собі, на які значні компроміси погоджуються більшовики, які значні вигоди вони пропонують в цілях притягнення закордонного капіталу. Очевидно цим своїм кроком, цими своїми пропозиціями совітська влада збирається сотворити для себе нові можливості і являється необхідним розглянути оскільки такі можливості являються реальними.

* *

*

Коли би хто захотів трактувати теперішню постанову, як якийсь новий і несподіваний поворот в совітській політиці, то той безумовно в таких своїх висновках помилився би. По суті річей ідея надання концесій чужоземному капіталу і спроби притягнення його являються так само старими, як і совітська влада. Більшовики негайно ж після експропріації своїх капіталістів почали думати про використання закордонних капіталів і приваблення чужих капіталів. Питання про притягнення закордонних капіталів уперше було поставлено ще в період берестейських переговорів в 1918 році, тоді ж були розроблені тези про умови притягнення закордонних капіталів; цьому ж таки питанню було уделено багато уваги на з'їзді совнархозів в травні 1918 року. Проте бажання більшовиків здобути закордонні капітали в ті часи — часи громадської війни, військового комунізму, — жадного ентузіазму серед західно-європейських капіталістичних кол, навіть серед найбільш спекулянтських, не викликало. Переговори в справі концесій і зав'язання концесійних умов починаються лише з часів Неп'а з кінця 1921 року. З 1922 року більшовики розпочинають роботу по створенню спеціальних урядових установ, яким би була підпорядкована справа концесій; ці заходи приводять до створення в 1923 році головного концесійного комітету при союзному совнаркомі і централізації в його руках всієї справи переговорів для цілого ССРСР. Починають поступати пропозиції з-за кордону, починають зав'язуватися окремі концесійні угоди. Таких угод в 1921 році було зав'язано 4, в 1922 — 14, в 1923 — 44, в 1924 — 25, до I. X. 1926 — 27. З угод, які були зав'язані в період 1922-1926 (по I. X.) 25% припадає на об'єкти з галузі торгівлі, 28,5% з обсягу обробляючої промисловості і 16,6% з обсягу гірничої промисловості. Розподіл зданих концесій за той же період по національній приналежності концесіонерів є такий: 27,8% — німці, 15,3% — англійці, 10,4% — Сполучені держави Півн. Америки, 9,5% — французи, 43% — інші. Думка про необхідність дальшого розширення і поглиблення концесійної політики не була більшовикам чужою. Її майже перед двома роками висловлював на сторінках «Планового господарства» Іоффе, який стояв на чолі головного концесійного комітету. І де-які з тодішніх його проєктів й пропозицій зреалізовані в теперішній постанові союзного сов-

наркому. Коли, не зважаючи на цілу охоту большевиків розвинути і поширити концесійну політику, вона дала до цього часу незначні результати, головна вина лежить не в відсутності бажання з боку большевиків. Основна причина незначних дотеперішніх результатів большевицької концесійної політики полягає в тому, що солідний капітал, солідний підприємець, по засвідченню того самого Іоффе, до них не йшов, а минав. З тих 300 пропозицій, які большевики мали в 1922 році, тільки 20 було од солідних фірм; з 14 зав'язаних догод в 1922 році вісім не вийшли в життя; в 1923 р. з 44 було розв'язано в короткому часі 17, а 1924 р. з 25 — 5. Певне поліпшення ситуації, початок заінтересування більш солідних капіталістичних клас совітськими концесіями Іоффе бачить з 1926 року, але, коли би це поліпшення дійсно мало місце, господарська ізоляція большевиків, яка має місце після розриву з Англією, звела його на нівець. Теперішня постанова робить нову спробу розширити концесійну політику. Треба визнати, що на цей раз аванси — не знати, розуміється, чи будуть вони переведені в життя — даються великі і поважні. Головне значіння теперішньої постанови полягає не в збільшенню числа об'єктів, які можуть стати предметом концесії: подібного роду тенденції у большевиків були уже од довшого часу, і тільки відсутність попиту перешкоджала цим тенденціям перетворитися в реальні факти. Цікавість і важність постанови полягає в тих пільгах, які мається дати концесіонерам. Не підлягає сумніву, що реалізація сбіяних концесіонерам привілеїв приведе до прориву фронту планового регульованого господарства, дасть можливість розвитку в ділянках господарства, зв'язаних з концесією, капіталістичних відносин. Тими засобами, якими совітська держава до цього часу, в високій мірі утрудняла розвиток приватної ініціативи, не були з одного боку податковий прес, з другого боку унеможливлення зв'язин з зовнішнім світом помімо державних господарських органів. Тепер новим концесіонерам сбіяють — не користуватися податковим пресом, як засобом руйнації підприємства: не-що інше, очевидно, має на увазі проєкт, як утворення єдиного податку з концесіонера, який буде стягатися з концесіонера спеціальним порядком, про який має бути встановлено в концесійній догоді. Поруч з цим їм гарантується право вільної реалізації своїх продуктів — отже минаючи синдикати і ввешторг, створюються спеціальні умови для привозу з-за кордону сировини і знаряддя, для валютних операцій, для наймаєння робочої сили. В цілій і низці функцій, важких для нормальної праці підприємства, робиться прорив і виняток з загальних норм, що мають сотоверити спеціально упривілейоване становище для державної господарств. Отже для тих солідних капіталістичних клас, які не йшли до СССР через те, що там не було необхідних підстав для нормальної праці капіталістичного підприємства, наче тепер одкриваються певні можливості.

Предстарялося би цікавим б'єсяслити, через що совітська влада зробила такий значний крок в напрямі до капіталізму: чи через те, що уважає себе остільки міцною, що може не боятися капіталістичних острівців в регульованому оточенню, як упевняє «Торг.-Пром. Газета» (з 15. IX), чи через те, що господарські труднощі стали надто поважними. Але розв'язання цього питання завело би нас дуже далеко. Через те на цьому розгляд самої постанови ми кінчимо.

* *
*

Не можемо обмежитися лише розглядом і аналізом нового кроку совітської політики; нас не можуть не цікавити, нам не можуть бути не важними ті перспективи і можливості, які з нього випливають, ті позиції, які належить прийняти відносно нього.

Вище ми зазначили, що для нормальної праці капіталістичного підприємства, в зв'язку з новим кроком совітської влади — наче відкриваються певні можливості. Чи дійсно таки вони одкриваються, — до того маємо великий скепсис. Являється яським, що для большевиків нові їх заходи являються лише тактичним ходом; отже можуть бути цілком по-

важні й оправдані сумніви, чи прийнята совітською владою лінія — прийнята «надовго і в серйоз», чи не виникнуть тут в наближчому часі перебої, які утруднять нормальне функціонування капіталістичних підприємств. З другого боку, які б не були надані концесіонерам пільги, як не були б вони спеціальними заходами й одмежовані від впливів совітського господарського оточення, думати про можливість повної ізоляції од нього є виключеною річчю. Зносини з ними і впливи його являються неминучими, і хаос і безладдя, що панують в совітському господарстві, не можуть не утруднити нормальної праці концесіонерів. Доведеться, напр., їм користуватися совітськими залізницями і відчувати наслідки всього того безладдя, яке там панує. Доведеться використовувати в певній кількості місцеву робочу силу, мало дисципліновану і мало продуктивну. Подібні приклади можна було би збільшити. Але й наведених досить, щоб прийти до висновку, що про повну можливість нормальної праці концесійних підприємств говорити категорично ще рано.

В зв'язку з цим ми сумніваємося, щоби нові кроки совітського уряду викликали яке-небудь особливе захоплення серед капіталістичних кол і дали для большевиків більш помітні реальні результати. Господарські кола Заходу знають господарську ситуацію в ССРСР, може, краще, ніж сама совітська влада, і скептицизм що-до можливостей раціонального уміщення капіталів в совітських державах шириться серед них все більше. Навіть серед німецьких промислових кол, які ангажувалися і ангажуються в совітському господарстві зі значіше, як капіталісти інших держав. Організаційний недавно німецькими промисловими колами комітет по справах ССРСР, який так не подобається совітській економічній пресі, на чолі з головою Кремером, правда, висловлює бажання торгувати з совітами, але поруч з тим категорично підкреслює необхідність задоволення вимог німецької промисловості. Отже при зростаючому скептицизмі західно-європейських господарських кол і все більшому об'єднанні їх тактики в відношенні до ССРСР, особливо світлих результатів большевикам од своїх заходів сподіватися, повторюємо, не приходиться. Але певні спроби зав'язати господарський контакт з ССРСР і використати можливості концесійної політики нового типу мабуть будуть. Оскільки московський концесійний комітет централізує в своїх руках справу — віддати концесії в цілому ССРСР, можливо зав'язання певних концесійних догод відносно об'єктів, які знаходяться на Україні. При цих умовах являється вчасним зазначити наше становище, становище українських національних кол, до всіх таких догод. Стоїмо, ми розуміється, за притягнення чужоземних капіталів для відбудови нашого господарства, розуміємо всю його необхідність й потребу. Але од цього ще дуже далеко до того, щоби ми стали на шлях санкціонування і визнання всіх тих концесійних догод, які зав'язав і зав'яже совітський уряд. Ми минаємо аргументи формального характеру, аргументи, які спіраються на тому положенню, що український народ не може нести відповідальности за все те, що чинить на його території уряд окупантів. Але поруч з ними є аргументи річезового характеру, які визначають неможливість визнання концесійних догод совітського уряду. Адже ці догоди трактують про умови експлоатації певних господарських об'єктів в обставинах регульованого державного господарства. А між тим упадок совітської влади і відбудова української державности буде означати ліквідацію совітської господарської системи і відновлення капіталістичних відносин. Отже ті специфічні обставини, які мала регулювати концесійна догода, зникають. Чи є можливість говорити про визнання і санкціонування догоди, виконання якої вже стало неможливим силою факту? Хіба можна думати про можливість додержання догод, які хочуть з концесії зробити капіталістичну оазу серед совітської господарської системи, тоді, коли норми, що складали спеціальну пільгу для концесіонера, стануть загально обов'язуючими нормами для всіх громадян? Отже для тих промислових кол, які ризикнуть на зав'язання договорів з совітською владою, мусить бути заздалегідь ясно, що сила їхніх догод кінчиться на Україні упадком окупантської влади. Але думаємо, що у них жадних ілюзій в цій справі загалом не існує. **В. Садовський.**

Українські вірування і звичаї, зв'язані з ритуалом похорону*).

II.

СМЕРТЬ І ЇЇ ВІСТУНИ.

Український народ, як і більшість народів цілого світу, представляє собі смерть в образі старої, сухої баби з косою. Іноді до косої додаються ще граблі, мітла, рикаль і пила. («Етн. Збірник», т. XXXII, с. 212). Як що смерть приходить швидко, кажуть, що людину скосила смерть косою. Довге конання завдається пилою, рикаль патякає на могилу, а граблями та мітлою смерть «чистить» світ.

Найкраще переданий опис смерті у звісній легенді про змагання лицаря зі смертю. Коли лицар починає хвалитися своєю зброєю і силою, відповідає смерть: — «Ти ся хвалиш своєю зброєю, а в мене єсть на тебе моя зброя: крива коса, гострий меч, пила зубата, кривий серп, рикаль, мотика, і мітла. Косою ти подотну ноги, пилою ти перетру кости, серпом ти переріжу горло, мечем ти одсіку руку, рикалем ти відотну голову, мітлою ти замету кров». Лицарь сміється з тої зброї: — «О смерте нехосновая, головатая, кострубатая, зубатая, витрісковая, сухая, блідая, сагатая, голінатая, страшное чудо. Та ци годна ти зо мною битися своїм непристойним орудієм. Коси ти своєю косою по пустом полю траву; три ти своєю пилою гнилоє колоддя; яши ти своїм серпом жаливу (кропиву); січи ти своїм мечем хашу; копай ти своїм рикалем глину, замітай ти своєю мітлою на дорозі порохи...» (В. Гнатюк, передмова до «Етн. Збірника», т. XXXIII, ст. XXXIX).

Проте іноді смерть показується і в менш страшному вигляді: то показується у постаті жінки в білій плахті, зав'язаній цілком з головою, або нані вбраній в біле, що де йде — залишає сліди, бо обсматкує траву й, рослини. («Етн. Зб.», т. XV, ст. 114-15).

Іноді смерті товаришить мерлець, який носить за нею полотно, що звисає ззаду. («Етн. Зб.», т. XXXIII, ст. 223). Аналогічне вірування зустрічається в Бретані та в Скандинавії. Всі, мабуть, пригадують собі чудове оповідання Сельми Лягерлеф «Візник смерті», збудоване на подібному віруванню.

Загалом кажучи, смерть представляється з твердим, непотульним характером. Не можна її ані підкупити, ані силою відперти. В наведеній вище легенді про лицаря і смерть, лицарь, не вважаючи на всю свою зухвалість, силу і хоробрість, відразу накладає життям, як тільки смерть до нього береться. Подібні ж погляди відбилися і в прислів'ях, цій народній мудрості: «На смерть нема зілля» (Номис, 8251), — каже народ. «Смерть лести не знає». (Там же, 8252). А проте, в цій непідкупності смерті народ вбачає велику соціальну справедливість і потіху: «Тільки й правди на світі, що смерть, — вона не знає, хто бідний, а хто багатий». (Номис, 8241).

* Див. «Тризуб» ч. 35 (141).

З другого боку, сильний в своєму юморі, український народ знаходить можливість жартувати в своїх оповіданнях і над смертю, припускаючи, що вона може іноді входити в безпосередні зносини з людьми. Так, один бідак запрошує смерть у куми, вона приймає запросини і виучує свого похресника лікувати людей від хвороб, в наслідок чого він багатіє». (Галиц. нар. легенди II, 234-38). Хитрий коваль засажує смерть у пляшку і тримає її там доти, доки йому того хотілося, а люде тим часом мали спокій і не вмирали (Там же, с. 250). Так само одна баба протримала смерть на яблунці, з котрої смерть не могла злізти, бо баба заклала її матичним словом. (Там же, с. 239).

Народ вірить, що смерть майже завжди в той чи інший спосіб сповіщає про свій прихід. Іноді вона дряпає в вікно, і на шибках зістаються сліди, ніби хто провів діамантом. Іноді смерть стукає просто в вікно і кличе людину по йменню. Як що покликаний відповість, то невідмінно умре. Іноді смерть виявляється в трісканню обстанови, мурів, особливо сволюку, і то зокрема на Свят Вечір («Етн. Зб.», XXXII, 211-19). На Свят Вечір і інші знаки, служать для пізнання недалекої смерти когось з родини: так, як що загасне несподівано каганець або свічка, або впаде — «Дід», сині, що стоїть на покуттю. Худоба звичайно розмовляє в ночі під Різдво, але хто б щось почув з того, то певно помер би. (Там же, ст. 379-80).

Підозрілі, незрозумілі згуки, як і несподіване ніби безпричинне подіння дорогої чи святої речі, якою є і «Дід», що персоніфікує Духа рослини, і не дурно стоїть в почесному кутку, у всіх народів вважалися за зловіщі прикмети. Що ж торкається до загаслої свічки, то ми знаходимо в сьому забобоні пережиток давнього вірування в душу, як в частку небесного вогню. Згадуючи про одну жінку, яка повісилася в хут. Плотвянці Валуцьк. пов. мати відомого покійного етнографа Дикарева оповідала йому: «Як коней пасуть, кажуть, бачать, над її могилою свічка горить». Так старі угадують: душа вік не вижила, так над нею буде свічка горіти, поки вона виживе». Тут слід пригадати, додає Дикарев, що свічки, так само, як і зорі, по віруванням українців, є душі людей. (Посм. писання, ст. 203-04). Уявлення душ, як блаукаючих вогників, зустрічається також у лужичан і сербів. «Чиясь свічка загасла», кажуть приморські серби, коли бачуть, що зірка котиться і гасне. (Сумцов, «Культ. переживання» К. Ст. 1889, XII, ст. 590-91).

Оповідують, що одного вечора Марія Антуанета сиділа за туалетним столиком, на котрому горіли чотири свічки. Покоївка, увійшовши до кімнати, знайшла королеву страшенно зтурбованою, бо ці свічки почали нараз гаснути одна за другою. — «Як що і четверта свічка загасне, сказала королева, — то, без сумніву, нам загрожує якесь велике нещастя». Четверта свічка загасла і, кілька днів пізніше, старший син захворів тяжко в Медоні, потім прийшла революція і смерть під гильотиною. (Мессаджеро ди Рома 16. II, 1928 р.). Сей анекдот, хоча може бути і скомбінований після подій, тим не менше виявляє нам широке розповсюдження забобону про загаслу свічку.

Певні сні, як втрата зубів — вірування чи не всесвітнє, — зрублене дерево, бо дерево в народній символіці часто означає людину, зрушена земля — патяк на могилу, — також віщують близьку смерть.

Як що хтось спить, а очі має відкриті, то має швидко вмерти («Етн. Зб.», XXXII, 304). Се вірування стоїть в очевидному звязку з другими, що душа під час сну виходить з тіла, і що в момент смерти виходить через очі. (Там же с. 306). В Східній Галичині вірять, що чоловічок в оці се власне душа людини (Там же).

Так само, як мерлець, коли лежить в хаті, і має незакриті очі, то тими очима може когось виглядати і забрати з собою. Тому повсіх усядах поспішаються звичайно закрити покійникові очі.

Як що лопне на пальці обручка — то це є фатальний знак смерті (Б'єтковській в «К. Ст.» 1896, X, 234). Ця прикмета відома також в Італії і походить з давнього вірування, що нерв перстневого пальця зв'язаний безпосередньо з серцем. (Ронкетти «Діцціонаріо іллустрато деї символі» 264).

На Волині і на Лубецькій шині зв'язують смерть з икавкою. Так, на Волині кажуть, що хто свяченим яйцем на розговинах на Великдень икне, той другого Великодня не дочекає. (К. Ст. 1896, IX, ст. 234). А на Лубенщині фатальне значіння икавки виявляється на теще серце; тим часом як після обід, вона вже не має такого значіння. (Милорадович в К. Ст. 1904, V, 303).

Але найчастіше смерть шле своїх спеціальних вістунів, як зозуля, сова то що.

Так, — як що щирія виросте на приспі, вона віщує чийсь смерть. (Етн. Зб. XXXII, ст. 304). Як що зозуля сяде на дах і почне кувати, — віщує смерть. Як що жовна «ковтає коло хати», як що сова «пугає» — віщують смерть. Як що ворона прокричить трічі під вікном, або собака зав'є в спеціальний гелос, — теж віщують смерть (Етн. Зб. XXXII, 226, 299, 304)

Нічні птахи, як сова, пугач і інші, в фантазії всіх народів асоціювалися зі смертю, по тому простому зв'язку ідей, який існує межі ніччю і смертю. Вірування про сову, як вістьника смерті ми зустрічаємо вже в Риг-Веді (Минаєв, «Старая Індія» в ЖМНП. 1881, VII, 30).

Що до жовни, то ми бачимо, що вже в римській історії вона виступає як вісник смерті, або що найменше, як віща пташка. Так, оповідали, що одного разу жовна сіла на голову претора Люція Туберія і проголосила, що батьківщина загине, як що він не уб'є її, жовни, але з другого боку, як він її уб'є, то сам загине. Претор Люцій, як і треба було сподіватися від римлянина, не завагався, для врятування батьківщини, офірувати своє життя. (Сумцов, «Культ. переж.» К. Ст. 1890, V, 332-33). Асоціація зі смертю, що до жовни, треба думати, викликана спеціальним стукном дзьоба по дереву, що нагадує ніби забивання труни.

Зозуля в Зах. Європі відома більш, як вісниця радісних подій життя, особливо — весні і весілля. Проте, коли вона сіла на меч Лугіпранда, короля Лонгсбардів, всі визнали це за злий знак. (Там же IV, ст. 85-91). В нашій народній поезії і віруваннях, зозуля навпаки виступає перш за все вісницею горя і смерті.

Помінаючи інші менш важливі, чи менш поширені прикмети, зв'язані з віщуванням смерті, перейдемо до самого моменту смерті.

III.

КОНАННЯ І СМЕРТЬ.

«Яке життя — така й смерть», — каже український народ, або, іноді, ще виразніше і сильніше: «Собаці — собача й смерть».

Народ вірить, що тільки дійсно побожні люде вмирають спокійно, а лихі — довго конають і сильно терплять. Смерть всіх відьом, знахарів та відьмаків — страшна; конання їхє — безконечне, бо все життя має перейти перед їхніми очима, гріхи сблиплюють душу і не дають їй можливости відірватися від тіла. Найбільших же грішників і «земля не приймає». Так і клянуть іноді: «Щоб тебе сира земля не прийняла».

Коли ж людина вмирає спокійно, тихо, висповідавшись і причастившись, то про таких кажуть: «Ось йому Бог гарну смерть післав». (Б'єт-

новській «Смерть, погребеніє...» К. Ст. 1896. IX. 236). Так само і в Італії кажуть: «Ebbe la morte del giusto»: «помер він смертю праведною».

Коли людина довго мучиться і все не може вмерти, на його близьких лежить обов'язок вкоротити муки. Одним з кращих засобів вважається повласти конаючого на біле простирadlo на підлозі і дати в руки засвічену страсну свічку. Тоді людина або швидко вмере, або почне відразу одужувати. (Б'ньковскій, там же ст. 237). В Східній Галичині цій свічці надається величезне значіння, бо хворий, моляв, «повинен вмирати зі світлом». Це світло світитиме йому потім на тамтій стороні і вказуватиме шлях до Царства.—«Ой кобисте, кумю, пильнували, аби, не дай Боже, без свічки не вмер». (Етн. Зб. XXXII, ст. 233).

Цей звичай зв'язується з згаданим вже в попередній статті ототожненням свічки чи вогника з душею. Люде вірять, що огонь свічки здіймається до гори, підноситься до свого небесного джерела, так і душа піднісється з ним до «Царства». Це дуже ясно видно з опису смерті в с. Зелениці Надвірнянського пов.: «Одно сидить проти хворого і вартує, як побачить що хворий зачинає конати, засвічує свічку скореньку, вкладає її до рук вмираючого і, загуливши своїми долонями, держить так, аж поки з нього не вийде душа». (Етн. Зб.», XXXII, с. 233).

З цим віруванням стоїть в зв'язку вірування про «обідящу» свічу, що було записане в Землі Війська Донського і на Україні. Так проф. Сумцову доводилося чувати в Харьківській губ., що, для пімсти ворогові, треба поставити в церкві на його ім'я свічку долішнім кінцем до гори. («Культ. Переж.», К. С., 1889, XII, ст. 590).

В старовинних українських судових справах за чарівництво здадується не рідко і обернена в долину свіча. Так в 1705 р. скаржилася в камінецькій магістраті міщанка Морська, що її здоровля наражене на небезпеку по причині чар її сусідки Зелинської, бо, вона, моляв, бачила, як Зелинська ходила в ночі по її подвіррю зі свічкою в руці, лише в сорочці, «боса й простоголоса», та що опісля, в і айбли жчу суботу, Зелинська зломала свічку в костелі Доминіканів і «обернула її в долину». Зелинська пояснила, що сова ходила в ночі розбірана, шукаючи свою дочку, що втікла з дому, а свічку клала як звичайно. Магістар не мав змоги справдити, як стояла свічка, але на всяк випадок присудив Зелинську на покуту, щоб вона мала в часі двох богослужень лежати хрестом у тим же костелі Доминіканів. Тим часом довадася про хід справи вірменин Богдан Лукашевич і заявив в магістраті, що він підозріває, що свічка була запалена з долини не на шкоду Морської, але його жінки, яка того ж дня захворувала поважно, і це тим більш правдоподібно, що кілька день перед тим Зелинська відгрожувався його жінці такими словами: «Не могла з тобою справитися пані Шайнова, то я тебе сховаю — не будеш здорова жити в тім домі». (В. Антонович: «Чари на Україні», Львів, 1905, с. 22-23).

«Обернена в долину» свічка наводять жах власне в наслідок свого зв'язку з конанням і з тим значінням, яке й в той момент надавалося. Свічка, що давалася в руки конаючому, мала бути або «страсна», себ-то та, що горіла в Великий Четвер на Страсті Господні і набрала особливої святости, або стрітенська — зі свята Стрітєння. (Етн. Зб. XXXII, с. 233).

Другим дуже успішним засобом для вкорочення мук конаючого вважається відкриття всіх вікон, дверей, замків то що. В випадках особливо великих страждань і довгого конання відьом, ворожбитів то-що, підірвали також стелю в даху, щоби душі було легше вийти з тіла. Треба гадати, що цей спосіб дійсно дуже швидко виявляв свою успішність, особливо зимою, коли людина попросту заморожувалась. (Б'ньковскій в К. Ст. 1896, IX, ст. 237-8). Про цей звичай згадує також Васильєв в К. Ст. 1890, VIII, ст. 320: «Відьма і упирь, вмираючи страшно мучаться. Кольога може продовжуватися і до трьох тижнів... Одна відьма все не могла вмер-

ти. Тоди прийшла друга і порадила повідмикати всі скрині в хаті. Як тільки скрині повідмикали, так душа і залишила тіло».

Аналогічні вірування спостерігаються і підчас трудного розродження і ґрунтуються на поширеному в цілому світі віруванню в затримуючій властивості вузлів, замків то що. Так, і в Англії вірять, що коли хтось не може довго вмерти, треба повідмикати всі замки і запори. (Фрезер, «Ль Рамо д'Оро» I. 404). Що ж до звичаю відмикання замків при трудному розродженню, то українські селяне, не задовольняючись відмиканням всіх дверей і вікон у себе в хаті, ходили нерідко до священника і просили відмикати Царські Ворота в церкві, чому і я сам був свідком.

Підчас конання не можна плакати чи взагалі в який будь спосіб виявляти своє горе, — бо сльози прив'язують душу до життя і хворий надаремно продовжує свої страждання. Тому, родичі, які не можуть втримати сльози, повинні виходити з кімнати, де лежить конаючий. Не рідко конаючого також прикривають простирадлом, щоби його не турбували скорботні погляди (Бѣнковскій, а також Етн. Зб. XXXII, с. 204).

В багатьох місцевостях України, і зокрема в Галичині, підчас агонії ставлять на стіл шклянку з водою, щоби душа, по виході з тіла, могла викупатися (Етн. Зб. XXXII, с. 204). На Полтавщині ставлять воду також і в кімнату з покійником, але мета цього звичаю инша — «щоби душа задовольнила свою спрагу». Але, зрештою, обидва ці звичаї базуються на спільному віруванню в матеріальну істоту души. Не рідко разом з водою ставлять і мед. На третій день на цей мед наливають трохи води, і намастивши його на шматочки хлібу, роздають їх присутнім — на пам'ять про покійника. (Ящуржинскій в К. Ст. 1890, I, 130-32).

Про питання — коли саме і як виходить душа з тіла, погляди поділяються: одні вірять, що душа виходить через очі, коли людина в останнє взміє повіками, инші вірять, що душа виходить через тім'я, але більшість стоїть на тому, що душа відходить з останнім віддихом. (Етн. Зб. XXXII, ст. 306).

є вг. Онацький.

Гадяцький трактат.

В наслідок довгих переговорів між повноваженими Річипосполитої й Війська Запорозьького дійдено було до погодження майже по всім головнішим пунктам. 16 вересня 1658 року зібралася в Гадячі при участі польських комісарів велика козацька рада, яка мала довершити формальності згоди. Справа відбувалася коротко. Говорив Виговський і польський комісар Беневський. Останній у своїй промові зупинявся над станом України, над безпекою для неї з боку москалів і необхідністю з'єднання з Польщею з огляду на обопільні інтереси.

«Ось уже десять років—говорив він — немов дві матері за одну дитину, змагаються за Україну два народи — поляки й москалі. Спричиняється це до страшних шкод. Що принажує — запитує він — люд український до ярма московського? Віра? Неправда! У нас віра грецька, а у москалів — московська. Правду мовити — москалі так вірять, як їм царь накаже.

Чотирьох патріархів святи оті настановили, а царь настановив п'ятого та сам ним і верховодить; чоґо собори вселенські зробити незважалися, як зробив царь. Ви своє духовенство шануєте, а Москва ним коверзає, як сама знає»... Далі промовець перейшов до справ світських. Говорив про заходи московські завести кабаки, одягти населення українське в зіпуни та лапти й замінити вибори старшини призначенням з центру. Все це, вже спробуване й знайоме козакам, було дуже переконуючим. Бенєвський далі говорив про перспективи, які стояли перед Україною.. «Вже й тепер — казав він — дізнаєтесь ви од москалів зневаги: не дуже вони вас і за людей вважають, раді вам язика повідтинати, щоб ви не говорили, й очі повиколювати, щоб ви не дивились... та й держать вас тут доти, поки нас, поляків, вашою ж кров'ю звоюють, а потім завдадуть вас аж за Біле море, а Україну заселять своїми московськими холопами». На закінчення промови, заклинаючи до спілки з поляками, Бенєвський, між иншим, говорив: «у нас тепер спільна справа — ми вас, а ви нас рятуйте!».

Після промов і перевірки повноважень комісарів, було визначено по кількості представників од кожного полку для ведення переговорів, якими було остаточно зрадаювано величавий пам'ятник української козащини — Гадяцький Трактат, на віки вічні записаний на сторінках історії.

Гадяцька умова була першим повним виразом політичної свідомости українського суспільства в XVII столітті. Перед цим ми маємо лише змагання в обороні віри, рівноправности русько-православного елементу, з польсько-католицьким. В 1648 році козацькі жадання дуже скромні — козацький реєстр на 12.000 козаків і повернення церков, загарбаних уніятами. В 1649 році по Зборівській умові, закреслюється козацька територія, на якій військо коронне не повинно мати своїх становиськ: щоб усі уряди в 3-х воеводствах роздавалися руським, а православний митрополит щоб мав місце в сенаті. В 1654 році Україна трактується вже як окрема самостійна цілість. І нарешті в Гадяцькому трактаті маємо вперш повно розвинуті постуляти української державної ідеї, окремишности української території й українського народу.

Гадяцький Трактат головним чином нормував право-політичне становище України і тільки дуже побіжно торкався її внутрішнього устрою, справ віри, освіти й инше. В право-політичній частині Трактату приймалося, що Україна — воеводства Чернігівське, Київське й Брацлавське (губернії: чернігівська, полтавська, київська, східна частина волинської й південна половина подільської) — мали стати політичним цілим, яке злучається з Польщею, як Велике Князівство Руське.*) Пізніше, на соймі 1659 року, козацьке посольство домогалось, щоб Велике Князівство Руське було розширене — а саме, щоб до нього були прилучені й другі українські землі — воеводства Руське, Волинське й Подільське. Але цього досягнуто не було. Можна з певністю твердити, що поширення гряниць Великого Князівства Руського до меж української етнографічної території було козацьким постулятом і на гадяцькій раді.

Україна таким чином поверталася під зверхність польського короля й сойму, але не як комплекс провінцій, а як окрема політична цілість, замкнена в собі, з своїм устроєм, правами й урядом. Для Великого Князівства Руського брався взірць почасті з Великого Князівства Литовського, яке по унії 1659 року стало автономною провінцією Польщі. В Люблінській унії український член не трактувався окремо, про нього тоді забуто. Тепер до польсько-литовської політичної системи мав бути доданий третій член. Але стан Великого Князівства Руського не був точно скопійований з литовського взірця — в багатьох пунктах були значні відмінні й то на користь українського складника.

*) Такою мала стати офіційна назва України. Держава москалів звалася тоді «Московське царство».

Річпосполита в наслідок Гадяцької унії ставала спільною трьох рівних між собою республік, на чолі якої мав стояти король, обраний трьома народами. Останні зобов'язувалися спільно доходити державних завдань і спільними силами боронитися від ворогів. В тому разі, колиб з Польщею злучилася Московщина, то умова про цілість великого Князівства Руського з усім його устрєм мала стати основним законом, а Московське Царство мусило б приставати до спілки за четвертого члена на рівних правах. Велике Князівство Руське мало своє військо-кільки десятків тисяч, підлеглих тільки українському гетьману, й свій уряд з тим, що другого війська й другого уряду на його території бути не може.

Що торкається внутрішнього устрою, то тут, як уже було й згадано, Гадяцький Тратат не деталізував справи, торкаючись переважно політичних сторін життя, не соціальних. Це дає навіть де-кому з істориків підставу особливо підкреслювати, що Гадяцький договір був актом міжнароднім.

На чолі Великого Князівства Руського по Гадяцькій умові мав стояти доживотний гетьман. Йому належала вся повнота виконавчої влади. Безпосередньо йому підлягало все військо Князівства, як козацьке, так і наняте. Навіть коли б в силу військових обставин на територію Князівства мусило б вступити військо других народів Річпосполитої, то й воно мало б підлягати регіменту українського гетьмана. Гетьман затверджувався королем з тих чотирьох кандидатів, яких йому представляли стани Великого Князівства Руського. Гетьман був першим сенатором Річпосполитої, але він звільнявся від резиденції, при королі. Гетьманові належала також найвища судова влада над усім лицарством Великого Князівства Руського. Гадяцький договір передбачав заведення у Великому Князівстві Руському ріжних державних урядів — канцлерів, маршалків, підскарбіїв і т. и. Заведення їх мало переводитися по зразку польсько-литовському. Ці найвищі урядники, так як і в Польщі та Литві, наділялися сенаторською гідністю. Про те, хто міг займати ці посади, видно веліся довгі змагання. Але остаточно було вирішено й занесено у Volumina Legum, що в Київським воєводстві лише православна шляхта може бути іменована на сенаторські уряди, а в двох других воєводствах мають чергуватися — за сенатором православним сенатор релігії римської. Далі в угоді зазначалася компетенція цих урядів. Їм належали всі духовні й світські справи Великого Князівства Руського й крім того всі духовні справи решти українських земель — тих, які до складу Великого Князівства Руського, не дивлячись на всі домагання козацтва, не увійшли. Найвища судова влада для всіх цивільних і кримінальних справ мала належати Найвищому Трибуналу Великого Князівства Руського. Найвища законодавча влада — національному зібранню депутатів — українському сеймові. Крім того, Велике Князівство Руське в силу Гадяцького договору мало мати власний скарб і бити власну монету. Всі податки з українського народу мали йти до державної скарбниці Великого Князівства Руського й повертатися звідти виключно на українські потреби. Державною мовою мала бути мова руська.*)

Про суспільний лад трактувало лише кілька пунктів. Ними козакам підтверджувалися всі старі права й привілеї. Козаки звільнялися від податків, навіть од ціла й мита в цілій Річпосполитій. Козацтво підлягало безпосередньо владі самого гетьмана, по-за яким ніхто не міг виконувати над ним жадної юрисдикції. Важливим пунктом умови було також право гетмана представляти королеві списки козаків для затвердження в шляхетському стані. Представляти можна було до ста козаків з кожного полку по вибору гетьмана. В спосіб такої nobilitacji мав творитися український шляхетський стан. Цей пункт торкався і посполитих, бо вони як раз і постарчали козацьку верству.

Православні міщане зрівнювалися в цілій Річпосполитій з мішанами обряду римського й їм забезпечувався свободний доступ до відслідних урядів.

*) себ-то українська.

Надзвичайно важливого змісту пункти були ухвалено в справах релігії та освіти. В них український народ трактувався перш за все цілком рівноправним, чого перед тим не було. Релігійні пункти Гадяцького договору ніби закінчували собою ту довгу національно-релігійну боротьбу, яка протягом віків провадилася між українцями й поляками. Остаточна перемога в ній виявилася цілком по українській стороні. Перш за все скасовувалася по цілій Річипосполитій — а не лише у Великому Князівстві Руському — унія. Православній релігії у цілій Річипосполитій визнавалися також права, які мала й релігія римсько-католицька. З перелічення тих прав, що приверталися грецькій релігії й яких вона перед тим, очевидно, не мала, видно, в якому тяжкому стані перебувало православне населення в Річипосполитій. По новому договору православним признавалося право свободного уживання свого богослуження в церквах, на соймі, у війську, трибуналах, процесіях, при відвідуванні хворих, хованню померлих; право свободного будовання нових церков і монастирів і ремонту старих. Особливо рішуче ставилася козацькою стороною справа про повернення церков і церковних маєтків, загарбаних уніятами. Це домагання було задоволене. Київському митрополиту й п'яти православним єпископам (луцькому, львівському, перемиському, холмському, мстиславському) надавалося місце в сенаті нарівні з духовними польськими.

Далі інші пункти, що трактували справи освіти. В цій частині постановлялося про засновання у Великому Князівстві Руському двох академій з університетськими правами — одну в Києві, а для другої мало бути визначено місце пізніше. Крім того, вільно було закладати у Великому Князівстві Руському гімназії, колегії й другі школи, дл яких вільно було установляти план наук. Вільно було також закладати друкарні й друкувати різні книги. Загалом кажучи, ні в одному з козацьких договорів освітні справи не трактувалися так, широко, як тут.

Прикінці йшли вже дрібніші пункти про навігацію Річипосполитої по Чорному морі, загальну амністію, сконфісковані маєтки й т. и. Де-які з цих другорядних справ тим не менше були дуже важливі, особливо в цей момент, коли життя з військового переходило на мирний стан.

Зберілося кілька списків Гадяцького Трактату. Вони в де-чому різняться, але ці різниці торкаються деталей та розміщення окремих пунктів трактату, не порушуючи основного змісту цього пам'ятника.

* * *

270 літ минає з того часу, як укладався Гадяцький Трактат. Він не був перетворений в діло, лишаючись надовго ніби національно-українським програмом, який пізніше виявлявся в других договорах і актах. Знищення Гадяцького договору найбільше було зв'язане з упадком Виговського. Доводиться лише посумувати над долею цього одинокого в нашому минулому трактату. Такі акти скрізь і завжди започатковували собою дуже далекойдучі історичні шляхи. Певно, що й останніх 270 літ української історії були б цілком іншими, коли б Гадяцьку умову свого часу пошастило зреалізувати.

Гадяцький Трактат і навіть козацькі постулати на Гадяцькій раді не сходяться з нашим сьогодняшнім національно-політичним програмом і навіть в самій засаді суперечать тим ідеалам державного життя, які визначалися в останньому моменті українського визвольного руху. Багато з завдань нашого нового програму уже досягнуто, багато ще треба здобути.

С. Наріжний.

Під загрозою ліквідації.

(Лист з Подєбрад).

Найважливіша і найзначніша наша культурна станиця на еміґрації — Українська Господарська Академія в Подєбрадах — переживає тяжкі часи.

Період розцвіту і розвитку Академії совпадає більш менш з тим часом, коли Академія перебувала в віданні міністерства закордонних справ ЧСР. Коли рік тому назад Академія згідно з рішенням уряду, перейшла в відання міністерства земельних справ, в життя її почалася низка важких ускладнень. Виникає ряд фінансових труднощів в зв'язку з урізанням бюджету до норми, яка не відповідає самим скромним вимогам. Порушується справа про реорґанізацію Академії в напрямі перетворення її з 4-хлітньої школи в 3-хрічну, що, само собою, привело би до порушення тих принципів нормальної високо-шкільної організації, на яких збудовано Академію. Але сяк так, хоч і не без труднощів, минулий шкільний рік пройшов благополучно; навіть вдалося добитися дозволу на новий прийом. Проте початок ферій приніс із собою несподіванки. На початку липня Академією було одержано повідомлення від міністерства земельних справ про заборону нового прийому і про необхідність переведення ліквідації Академії. Причини такого раптового звороту в завжди прихильній до Академії політиці уряду ЧСР, для української еміґрації, не втаємничено і у внутрішнє чеське політичне життя, лишаються, розуміється, невідомими і про них ходять різні версії. Кажуть, що ніби це розпорядження є виявом тої лінії, яку переводить у відношенні до Академії, лише одно міністерство земельних справ, і що міністерство закордонних справ вжило багато енергії і заходів, щоби добитися одміни розпорядження міністерства земельних справ про заборону прийому. Кажуть, що у визначенні міністерством земельних справ цієї ворожої лінії відіграли свою роль впливи сторонніх чинників. Розказують про заходи з боку представників різних ворожих українській еміґрації груп. Які би причини не вплинули на появу такого розпорядження, воно лишається фактом і ректорат Академії мусів перевести його в життя і оголосити про заборону прийому. А прийом між тим помічався, очевидно, досить значний, бо не зважаючи на відомості про заборону прийому, які з'явилися в пресі, поступило нових прохань понад сімдесяг. Кінець ферій приніс нову несподіванку. На кінци шкільного року в Академії переводяться вибори деканатів і ректорату, і список вибраних осіб пересилається на затвердження чеського уряду. Це затвердження, яке переводилося до цього часу міністерством закордонних справ, носило цілком формальний характер, і Академія в повній мірі користувалася правом академічної автономії. В цьому році список вибраних осіб був посланий до міністерства земельних справ. В кінци ферій з міністерства земельних справ було одержано повідомлення про затвердження переведених виборів по деканатах і трохи пізніше запит чи новообрана президія Академії володіє чеською мовою. Це привело до демісії президії Академії, обраної перед феріями і призначення нових виборів, які відбулися 4 жовтня. Нова президія обрана в складі ректора проф. Б. Іваницького, проректора проф. О. Вілінського та секретаря доц. М. Добриловського. На трьох курсах, з яких наразі складається Академія, навчання відновлюється, але говорити, само собою, про нормальне функціонування Академії, коли виголошено сакраментальне слово «ліквідація», не доводиться.

Те, що робиться з Академією і біля Академії, мусить привернути до себе увагу ширших кол українського громадянства. Українська Господарська Академія в Подєбрадах — це є єдина спеціальна висока українська школа не тільки по цей бік Збруча, але й для цілої України, коли мати на увазі всю проблематичність большевицької українізації у високих

школах совітської України. Коли її значінням для нас можуть легко-важати чужі, не можемо її національно-культурною вартістю легковажити ми.

Врятувати Академію, врятувати те, що зроблено нею, — це є завдання і обов'язок цілого українського громадянства.

Подорожник.

Листи з Чехословаччини.

VII.

«...І ЧУЖОМУ НАУЧАЙТЕСЬ»...

В досить віддаленому від Праги куточку Чех, де, як говорить статистика, на цілий «окрес» — ніби по-нашому — повіт, — з 43.791 мешканця аж 43.151 самі чехи й лише 138 німців, — довелось мені здібати кількох земляків. Переважно це — люде з Великої України, а двоє — з Галичини. Більшість покінчала чеські школи й більшості пощастило познаходити собі працю по спеціальності. Де-хто дістав добру й певну посаду, має респект у «пана шефа» й заслужив симпатії в місцевого люду. Де-хто взяв за жінку чешку й через неї ще міцніше приріс до «нової батьківщини», почасти бере участь у громадському житті й допоминається здобути чеське громадянство.

Понеже тутешні люде мало бачили емігрантів, то здебільшого не мають вони по цього species нинішнього європейського суспільства натуральної відрази, як це спостерігається по інших місцях, особливо, коли наш брат скупчений у більші гурти. Не помітно тут й специфічної «резерви» з-окрема до українців, котрі своїм теперішнім відношенням до москалів вносять дисонанс у в традицію аборигенів дивитись на «maticku-Rus'», як на слов'янського месю. Навіть знайшовся поважаний громадянин, що одверто заявляє про свої симпатії до українців, як нації, й в нашій справі, повторюючи його власні слова, — «стоїть на Мазепинській позиції», а тутешнім українцям говорить не «чужинці», а «наші»... Отож, загалом кажучи, живеться тут землякам настільки непогано, що навіть між собою майже не сваряться. Аж душа радіє в стороннього спостерігача.

Та тільки ж так уже збудовано наш недосконалий світ, що все в ньому — сама відносність. А тому, й бачучи позитивне з'явище, важко буває не помітити в ньому якогось «але». Так є, видима річ, і тут. І це тутешнє «але» такого порядку, що збуджує певну тривогу, аж кортить сказати про нього кілька слів у друку. Бо ж, на жаль, навряд чи воно існує тільки в цім благословеннім закутку Чехословаччини.

Повторюю: згадані люде знайшли собі тут неначе нову батьківщину. А звісно, хто придбав щось нове, той помалу забуває про старе. Починають забувати й наші тутешні землячки про свою стару батьківщину, аж часами міркуеш, чи й справді ж вони «наші», чи — може — вже й ні.

Звичайно, попереду за все — мова.

Переїшовши чеські школи, обертаючись майже виключно в чеському товаристві, погубивши зв'язки з рідним оточенням, не бачучи й... не цікавлячись українською книжкою чи — й взагалі — рідним друкованим словом, — навчилися вони справно, до непізнання, говорити мовою чеською. А, користаючи з цієї мови для денного обиходу чи й у власній родині, забули вони Тарасів заповіт й помалу-малу відзвичаяються від рідної.

Правда, що-до земляків з Поділля чи Волині, то нема великого й дива, бо ж полишали вони свою «першу» батьківщину ще за тих часів, коли там за панську й ужиткову мову була чи го московська, чи то — польська. Дивніше, що забули своєї й Галичане, котрі, походючи з родин селянських, навряд ж користали з дияинства якоюсь іншою, крім української. Цікаво ж зазначити й те, що емігранти з Великої України досить ґрунтовно забули вже й московської й польської. Ото ж, коли ці люде зійдуться до купи, то враз, після українського привітання, ведуть розмову чеську.

Подібне доводилось уже здивувати й по інших сторонах. Де наші люде не живуть більш-менш компактними гуртками, там повільно, але ж певно забувають вони за кілька років рідну, а звикають до мови народу, поміж якого перебувають. Навіть, незалежно від того, чи буде нова мова — слов'янська, чи зовсім від нашої далека. Перед кількома роками довелося мені бачити в Німеччині двох видатних наших громадських діячів, котрі про децину говорили в мові рідній, а, скоро дійшло до спірки на тему політичну, враз заферготили по-німецькому та й не збилися на свою аж поки не прийшов час сказати — «до побачення».

Та й в місцях наших найбільших еміграційних осідків подібну річ помічаємо поміж українських дітей. Тільки з батьками, що здебільшого ще не засвоїли собі мови чужої в такій мірі, щоб стала вона їхньою мовою ужитковою, наша малеча — школярики говорять по-своєму. А лиш зіб'ються докupi самі дітлахи, то враз розмова точиться в мові чужій.

Свого часу, ще на Україні, доводилось нам спинятися над питанням винародовлення нашої еміграції, чи — певніше кажучи — виселенців до Америки та інших заморських країн. Першою ознакою того винародовлення вважали ми відзвичаєння від рідної мови. Та ж мало хто з нас міг сподіватись бути свідком такого швидкого процесу дезукраїнізації та ще й у людей переважно — свідомих, котрі перебули в чужині з примусу 6-8 років, піби то не виходючи з сфери мрій про швидкий поворот додому. А от же — маємо чергові факти. А ті небажані нам факти вимагають встановлення причин і відповідних заходів.

Звісно, головна причина лежить в нашій питомій психології. Занадто ми м'які, невитривалі й мало уперті. І дарма, що життя кидас нас по земній кулі, як вітер пушинку, дарма, що перед нашими очима живі приклади, а шлунок примушує до героїчної боротьби за існування, — ми не вміємо зробити собі практичних висновків й відповідно переробити свою душу з чумацької чи козацької, мріючої, в сучасну — діючу. А здавалось би, і час, і треба...

Але ж багато є причин і об'єктивних. Наші національні проводирі не зуміли виховати молодшої генерації в дусі практичного, діючого патріотизму. Наша преса не навчила його цікавитись рідним життям. Наші товариства й сполучення чи об'єднання, здебільшого без фанатиків на чолі, не привчили гуртового члена до громадської дисципліни. Наш емігрант — в масі вбогий, це — правда. Але ж правда й те, що значний % і нашої еміграції має вже сталий заробіток, а з того відсотку знов таки є чимало й таких, що вдома ніколи й мріяти б не могли й про те поставлення й про той заробіток, що мають нині на чужині, за кордоном. А хто з них купує книжку, хто передплачує часопис? Одначе в Чехах, наприклад, бачимо, що чимало наших людей читають дуже підозрілі з погляду літературного, але повні ілюстраційним репортажем, всякі «Hvezdy», «List pani a divek», «Hustrovany zpravodaj». Де-хто навіть передплачує такі часописи, а от-же «Тризуба» позичить у знайомого раз на два місяці, а «Л.-Н. В» — прогляне випадково раз на рік, а газети й взагалі не побачить ніколи. Про що загалом неміч еміграції вже багато говорилось, але — на жаль — на лікування її ніхто не хоче звернути уваги. А наслідок шкідливий подвійно: доросла еміграція дезукраїнізується, а батьки, що не бацуть рідного друку, натурально не дбають про пробудження того інтересу у дітей й ео ipso віддають їх під повні впливи чужинських стихій.

Але ж для багатьох, дуже багатьох наших людей молодшої генерації

важливою причиною глибокого й швидкого винародовлення являються шлюби з чужинками. Цей фактор, безперечно, вельми небезпечний, коли згадати, що на еміграції маємо переважно чоловічий елемент. А тим часом навіть цілком свідомі наші люди, навіть чимало з тих, що фактично проливали свою кров за національну ідею та доказали завзяття й безоглядну хоробрість при зустрічі з ворогом, — враз капітулюють перед жінкою. Воїстину, як у тих наших водевілях: «Чорта не злякаюся, а от перед бабою — спасую!». А тому, коли у інших людей чужинка-дружина відразу пристає до народу свого чоловіка, у нас — навпаки: українець швидко пофранцузиться, почешиться, попольщиться чи потурчиться, як з'українізує свою жінку. Єдиним, хіба, винятком являються жидівки: на честь їх будь сказано, що ніколи не чулось, щоб якась жидівка перетворила чоловіка-українця на жида, однак були й такі, що поробились правдивими українками. За те жінка чеського виховання, або німкеня враз надає родині свого національного характеру. Не тільки в хаті лунає мова жінчина, часто й віру міняє чоловік на жінчину, й обиходу тримається нового, навіть й вареників чи ковбаси та борщу легко зрічеться. А, як підуть діти, то вдома — ненька, по-за хатою — вулиця, товариство, школа — без жадної намаги з місця «натуралізують» українську мелечу. І так за короткий час й не чується, як стратиться наш чоловік зо всім своїм насінням для рідного краю.

Невже ж таки мусимо дивитись на це байдужо? Невже ж гаки не спробуємо шукати способу, щоб забезпечити наш народ від дезертирства?

Погляньте-но, яку чутливу вразливість мають до бодібних явищ інші народи, національне життя яких вже стоїть на міцному й непохитному ґрунті. Ось нещодавно в «Studenten deutsche Tageszeitung» читаємо палку статтю, що німцям, живочим в Чехах, треба вчитись чеської мови, однак лише на те, щоб користати з неї в скрайній потребі для досягнення певних вислків. «Нехтування ж німецької мови (у зносинах зі своїми та при кожній можливості) є злочин проти народу» — говорить автор статті. А ось і чеська «Narodni Politika», що має денний тираж від 130 до 200.000 примірників, так само пише «про любов до рідної мови» в десятій рік самостійності вболіваючи, що в чехів, живочих поміж німцями, мову засмічується (не забувається, а лише засмічується!) германізмами». Болоче, вельми болоче зачувати на палючому ґрунті «меншостей» мову, котра є пасквілем нам всім дорогої рідної» — кінчає автор цієї статті, п. Е. Новак.

А побіжно мимо волі згадується давня сценка, що довелося її спостерігати колись у Москві, в польській родині. Пузанчик Стась, що саме вступив до московської гімназії, вернув з першої лекції в слюзах і з пошматаним новеньким «францем».

— Били мене. Били дуже, — закикується хлопчисько на мамине запитання.

— За що?

— За те, що я поляк і несправно говорив по кацапському.

— Так і треба. Це — дуже добре, — відказує матір, витираючи сльози слюзою. — Добре, що тебе били саме за це, ото ж ніколи не забувай, за що тебе б'ють москалі.

— Та невже ти, Стасю, не вмієш по-московському? — запитав хтось з присутніх. — Ти ж бо народився й виріс у Москві!

— Ні, я добре вмію. Але ж я м у ш у говорити так, щоб всі відразу бачили, що я — поляк, а не psia krew кацапська! — була погордлива дитяча відповідь.

Свого часу при нашій м'якотілості на таку заяву ми б трохи скривились: чи ж можна, мовляв, у дитини плекати такий «зоологічний націоналізм»?!

Та, нехай; бо ж тоді ми мали іншу ідеологію, а для того й було нам дано лояльний заповіт: «І чужому научайтесь, свого не цурайтесь».

Ото ж, коли доля примусила нас жити поміж чужими, навчаймося ж

у чужинців і того, як не слід забувати рідного. Бо ж надаремною буде наша передчасна радість, що за кордоном, на еміграції багато українських парубків та вояків, довчившись до інженерів та докторів, справді послужать до звеличення нашої многотрадальної Батьківщини. Не даймо ж її, многократно окрадену, окрадати знову.

Гр. Кушенко.

З міжнароднього життя.

Новий іслам. — Сирійські тертя. — Шведські вибори.

Мусульманські народи грали поважну ролю в історії України, гратимуть її і в майбутньому. Зараз вони, на наших очах, госкресаять до нового життя, переводять глибокі внутрішні реформи, переймаючися засадами європейської цивілізації. Чоло цьому руху веде Туреччина. Ми знаємо зовнішні вияви цього руху: європейські вбрання та звичаї, школи, парламент, преса то-що. Внутрішніх процесів здалека не видно; але тим цікавіші вони. Одному з них присвячена прекрасна стаття в «Journal de Genève». Освітлюється справа взаємовідносин між європеїзацією мусульманського світу та його релігією — ісламом.

Одним із головніших наслідків реформ Мустафи Кемаля, пише швейцарська газета, являється глибокий вплив їх на ісламізм. Сучасний турецький іслам перестає бути тим, чим він був в османській імперії та в інших мусульманських країнах. Місце старої віри нечутно заступає нова та інша, більша од догми, од обов'язкового вчення, од забобонів, але тісніше зв'язана з принципами, з духом, а не з буквою закону. Цей новий іслам має сталу тенденцію уникаги конфліктів між магометанською релігією та практикою життя, приспосовуючися до модерних ідей.

Турецьке мусульманське громадянство давно вже потребувало тої реформи. Бож за часів колишніх султанів релігійна доктрина Магомета застоялася та здерев'яніла в незвичайній неосвідомленості та в'яжальному обскурантизмі. Сотні неграмотних годж (духовних), вихованих по-за межами всіх світових наукових теорій, споневірили цілком релігію ісламу. Не вміючи читати, а тому й не розуміючи Корана, вони скінчили тим, що збудували релігію на підвалинах дитячої теорії породження світу, цілком позбавленої здорового богословського знання та закутаної самим низьким суєрр'ям. Вони дали місце і волю самим диким для нашого часу забобонам. Демони, пекельні духи, привіддя, чарівництво, ворожбицтво, заступили місце релігійної мистики.

Все це звернулося проти самого старого ісламу та принизило його. Тому то першим наслідком кемалійської революції що-до релігії було те, що турецький народ одхитнувся од накопичення дурниць та несотворених забобонів. Одночасно у турецької республіки з'явилася тенденція утворити з ісламу ліберальну, індивідуальну та глибоко духовну релігію. Повстало змагання відродити ісламізм, вирвати його з рук неграмотних та неосвічених людей, надати йому нове життя, вернути його йому «духовну силу, втрачену ним під вагою забобонних нісенитниць».

Крім того, новий турецький іслам ставить своїм завданням пристосувати мусульманський культ до сучасних вимог, упростити стаговинні магометанські обряди, полегшуючи тим для вірних можливість їх виконувати. На думку реформаторів, те, що можна було виконувати за часів пророка Магомета, стало неможливим в умовах сучасного життя. Неможливі стали, наприклад, п'ятикратні денні умивання, навіть що-денні молитви — намаз. Поки турки були лише придворними, урядовцями,

старшинами, солдатами, селянами, це ще йшло. Але коли вони стали комерсантами, ремісниками, техніками, інженерами, то-що, все це стало непосильним. І нове республіканське покоління фактично вже перестало виконувати ці релігійні обрядності; в школах, судах, в казармах, в банках при розподілі урядового часу перестали вже рахуватися з перервами для обмивання, намазу і т. и. Вимоги сучасного життя просто того не дозволяють.

Таким чином новий іслам перетворюється безперечно під впливом європейської психології та європейських методів. Анґора, перед очима всіх інших мусульманських народів, взяла на себе найтяжчу ініціативу релігійної реформи і нової релігійної творчости. Досі іслам був опанований думкою арабською, бо був він її витвором. Чи опанує ним остаточно новий дух — турецький? Арабу — мрійному ідеалісту, казуїсту, анархічному інтернаціоналісту, — протиставлений турок, — позитивний реаліст, патріот і дисциплінований воїн. Два іслама, старий і новий, різко встали один проти одного, прикликавши до себе увагу цілого мусульманського світу. Анґору вже одвідало багато делегацій з усіх магометанських країн для вивчення кемалійських реформ та для спостереження над їх наслідками. По східньому звичаю вони мовчать про свої висновки. Але з прикладу Персії та Афганістану можна гадати, що мусульманський світ одвернеться од старого ісламу та піде за новим, приєднуючися тим остаточно до європейської цивілізації.

* *
*

Як відомо, Сирія та Ліван при розподілі Літою Нації мандатів, передані були під догляд Французької республіки. Перші роки мандатного урядування були тяжкими і для Франції і для Сирії. Тертя між населенням та мандатною державою вилилися навіть у форму великого повстання, придушеного французькими військами з великими труднощами. Встановивши в країні порядок, французи одкликали військового верховного комісара, передавши його місце комісару цивільному, видатному парламентарію Анрі де Жувенелю. За його часів організовано було в 1926 році Ліванську республіку, що зараз має власного президента, раду міністрів, сенат і палату депутатів, а мандатний догляд у ній виконує спеціальний делегат французького верховного комісара. Аналогічну реформу де Жувенель запропонував і Сирії, з умовою, що її конституція матиме в собі пункти про охорону меншостей, а також відповідні параграфи про формальне визнання французького мандату. Новий верховний комісар, що заступив місце де Жувенеля, дипломат про професії, додержав обіцянку свого попередника.

В 1927 році скликано було установчі сирійські збори, завданням яких було виробити державну конституцію. Установчі збори виконали своє завдання, але, стоячи під впливом місцевих націоналістів, не дали належної охорони меншостям, проминули питання про визнання прав мандатної держави, а натомість засвоїли майбутньому сирійському уряду право самостійної закордонної політики, що мало належати до прав мандатної держави. Верховний комісар, діставши вироблений проєкт сирійської конституції, повернув її назад установчим зборам, рекомендуючи перередагувати вказані вище пункти. Установчі збори одповіли йому дуже чемно, але разом з тим неґативно. З свого боку верховний комісар одповів припиненням на три місяці чинности установчих зборів.

Ходять чутки, що ціле тертя викликане було головою сирійських установчих зборів, який на власну руку викликав останню фазу конфлікту, заохочений до того якимись закордонними впливами. Чи не большевицька рука працює і там, у малій Азії.

* *
*

У Швеції відбулися вибори до палати депутатів — рінсдагу. Цікаві ці вибори були тим, що перший раз за час існування парламентаризму в цій державі, всі буржуазні партії склали єдиний фронт. Викликано це було тим, що соціялісти, які до того часу вели більш мекш умірковану політику, рішуче повернули на ліво, виставивши у виборній програмі вимогу «рівності маєтку» методом прогресивної конфіскації капіталу та об'єднавшись на виборах з комуністами. Виборна боротьба переходила надзвичайно напружено, до виборних урн з'явилося до півмільйона більше виборців, ніж то бувало раніше. У боротьбі перемогли буржуазні партії. Хоч система пропорційних виборів і не дозволила їм досягти ефективних результатів, все ж соціялісти втратили 15 мандатів із загального числа 105. Цією втраатою покористувалися, між иншим, і їх союзники — комуністи, придбавши чотири нових мандати. У наслідок цього сталася зміна шведського кабінету. Старий соціялістично-ліберальний кабінет подав до демісії, а його місце заступив новий селянсько-консервативний.

Observer.

З преси.

Одбулася всесоюзна нарада редакторів. На засіданню 24 вересня тов. Інгулов в своїй доповіді сказав багато того, що нераз говорили ми. Його признання не позбавлені пікантності і внутрішнього глибокого змісту. Ми не можемо не навести кількох цитат з його доповіді, які позичаємо з «Пролетарської Правли» ч. 226 з 22 вересня ц. р.

Звертаючи увагу своїх слухачів на вади совітської преси, тов. Інгулов одповідає зразу ж:

«Насамперед вона ще не позбулася тарахкотіння, балаканини та агітаційного галасу. Чимала частина преси не робить досить активного опору класовому ворогові і це спричиняється до того, що в пресі з'являються ворожі настрої та ідеології».

Говорячи про те, як інформують сов. газети про життя, особливо внутрішнє, промовець не боїться сказати, що

«Наша внутрішня інформація казенна, нудна й така одьобічна, що робітничий читач із труднощами її засвоює».

А вже що-до провідничої статті — передоєци, то тут песимізм зовсім маркантний:

«У нашій передовій останніми часами не було живого життя — це була жуйка».

Як же може бути «живе життя» з проповідування ідей та міркувань, коли вони самі по собі є «жуйкою». А населення, яке не хоче бути «жувачами» совітської «жуйки», особливо селянство, як одмічає тов. Інгулов, тягне у свій бік.

«У селянській пресі ивший грїх: чимала частина її хоче жити у згоді з куркулями...»

Одмічаючи сторону культурного виховання мас, тов. Інгулов заявляє, що вони

«у нас занедбані. Справи театру, кїна то-що переважають над тими справами, які хвилюють широкі маси — справами школи, бібліотеки, хати-читальні та ліквідації неписьменности».

«Літературні сторінки, як загальне правило, поставлено незадовільно».

«Що ж стосується бібліографії...», то «репекції замість того, щоби провадити велику профілактичну роботу та застерегти робітничого читача від халтури, ширять цю халтуру» (розтрїл наш, *Ред.*).

Ще признання! «Тарахкотіння, балаганина і агітаційний галас», «жуйка» і «халтура» — ось прагдива характеристика совітської преси. А вона — ця характеристика — тим прагдивіша, що дана устами праговірного комуїста на цій всесоюзній нараді.

* *
*

На цій самій нараді тов. Енукїдзе одмітив ще і другий бїк стану річей. Говорючи в імені ЦВК, якого тов. Енукїдзе є секретарем, про майбутню виборчу кампанію, він одмічає, що

«у зв'язку з нашою політикою що-до села загострились оганнього часу настрої де-якої частини селянства. Це, звісно, відіб'ється на виборній кампанії, а також на наслідках її. Наша політика зачепила куркулівські антирадянські елементи і підсилила їхню боротьбу за вплив на середні групи селянства». (там же).

Ці настрої «де-якої» частини селянства були і раніше. Страх тов. Енукїдзе перед ними, є річчю нормальною. Помилляється лише тов. Енукїдзе, що їхня «політика зачепила» тільки куркулівські антирадянські елементи. Вона зачепила не тільки село, не тільки окремі верстви, вона зачепила на Україні все населення.

І проголошення «боротьби з буржуазною ідеологією, що пролазить через різні щілини», вести яку постановляє нарада, не поможе ділу.

Бо «щілинам» цим — на сьогодні нема кінця.

=====

Хроніка.

3 Великої України

— Видання етнографічної комісії ВУАН. — Ціми днями виходить із друку № 8 бюлетеня етнографічної комісії. Зміст: О. Н. Малинка — «Діти, як збирачі фольклорного матеріалу». Програма для збирання відомостей про окремі періоди часу (роки, місяці й дні тижня) («Пр. Пр.», ч. 215 з 15. IX).

— Збірник Південної України. — Історично-філологічний відділ Української Академії Наук ухвалив приступити в р. 1928-29 до видання збірника, приготовленою комісією Південної України (Степу й Чорноморського Побережжя). В програму цього збірника — так само, як попередніх (Київського й Чернігівського) — входять всі епохопочавши від перед-історичних часів людського життя і найстаршої колонізації до нинішніх часів. («Пр. Пр.», ч. 218 з 19. IX).

— Наукове відрядження до Ленінграду. — Науковий керівник етнографічної комісії В. В. Білий виїхав у наукове відрядження до Ленінграду, де він має опрацювати тамтешні фольклорні архіви. («Пр. Пр.», ч. 215 з 15. IX).

— Історія українського права. — Після довгої перерви в Київському Інституті Народного Господарства викладається історія українського права. Оголошується вакантною посада позаштатного професора («Пр. Пр.», ч. 215 з 15. IX).

— Німецькі учені на Україні. — В Харькові у діловому клубі відбувся банкет, що його влаштувало всеукраїнське товариство культурного зв'язку з закордоном на честь прибулих до Харькова німецьких наукових діячів професора Отта Шмідта й д-ра Йонеса. Представники німецької науки в своїх промовах відзначили вагу культурного зв'язку між Україною та Німеччиною («Пр. Пр.», ч. 217 з 17. IX).

— Археологічна експедиція Бердичівського Історичного Музею закінчила свою роботу по дослідженню пам'яток бердичів — народу монгольського походження, що 900 років тому блукав на теперішній Бердичівщині. Між населенням найдено близько 30 осіб з прізвиськами тюркського походження.

В містечку Ружині на річці Роставиці експедиція знайшла рештки старого кочовиська, де відкопано кілька річей з часів великокняжої доби — бронзовий хрест XI стол., шкляна обручка, шиферні прядки то-що («Пр. Пр.», ч. 225 з 27. IX).

— Дні пам'яті М. Коцюбинського. — Центральна комісія в справі увічнення пам'яті М. Коцюбинського оголосила 17 й 18 вересня днями пам'яті Коцюбинського.

У ці дні повинні відбутися засідання, присвячені пам'яті Коцюбинського. Скрізь провадитимуть збір коштів на збудування пам'ятника Коцюбинському у Вчлиці («Пр. Пр.», ч. 217 з 17. IX).

— Всеукраїнська комісія увічнення пам'яті М. Коцюбинського ухвалила щорічно відзначати день народження письменника. На Україні й скрізь по ССРСР, де є українці, йде збірка пожертв на пам'ятник, який комісія проектує відкрити на 65 роковини з дня народження письменника в наступному році («Комуніст», ч. 215 з 15. IX).

— Вистава творів Коцюбинського. — Всенародня бібліотека України при ВУАН 18-го і 19-го цього вересня влаштовує в читальній залі бібліотеки виставку творів М. Коцюбинського з приводу 64 роковин з дня народження письменника («Пр. Пр.», ч. 217 з 17. IX).

— Матеріали про Коцюбинського. — Київська філія Інституту Шевченка збрала такі матеріали про Коцюбинського: світлин, з яких багато з 90-х років, коли Коцюбинський працював у комісії для боротьби з філоксерою, листування Коцюбинського з Чернявським та іншими письменниками й усі листи Коцюбинського до його дружини, які будуть видані окремою збіркою («Пр. Пр.», ч. 222 з 23. IX).

— Харківський Інститут Т. Шевченка почав видавати серію книжок про Коцюбинського. Вийшла уже збірка «Горький і Коцюбинський» та окремі твори Коцюбинського («Пр. Пр.», ч. 222 з 23. IX).

— Місячник ліквідації неписьменности. — Уже ясно видно, що акція, намічена до переведення для часткової ліквідації неписьменности протягом місяця вересня, цілком не удалася большевикам. До кінця місяця вересня в багатьох місцевостях України цілком не було приступлено до конкретної роботи — обмежилися лише директивами й резолюціями. Комісії, які мали би цією справою займатися, нічого не роблять. Жадних реальних наслідків не досягнуто. Майже всюди навіть не переведено ще регістрації неписьменних й взагалі

невідомо з яким контингентом неписьменних мається до діла. («Комуніст», ч. 222, 223, 2225 з 23, 25 і 27. IX).

— Жидівська професійно-технічна школа відкрита в Житомері з 3-х річним курсом навчання («Пр. Пр.», ч. 224 з 26. IX).

— Жидівська колонізація. — В Одесі почалася нарада в справі обслуговування жидівських колоній одеської округи.

Жидів переселено на землю в Одеській окрузі в кількості 7.000 чол., які живуть в 13 селах. Тракторні колонії «радгоспу» ім. Шевченка обслуговують багато жидівських колоній («Пр. Пр.», ч. 224 з 26. IX).

— Переселення жидів на Далекий Схід. — Київський «Комзет» дістав ще наряд на переселення до Біро-Біджану 10 жидівських родин («Пр. Пр.», ч. 218 з 19. IX).

— Голод на Україні. — Всеукраїнський «староста» Петровський в розмові із співробітником телеграфної агенції «Ратау» заявив, що Україна ні звідкіля не може чекати помочі голодуючим й мусить сама «підтягнутися» щоб задовольнити потребу в хлібі, («Пр. Пр.», ч. 222 з 23. IX).

— Голодають діти. — На пленумі ЦК допомога дітям у Харкові поставлено виділити з коштів ЦК 1.000.000 карб. для допомоги дітям голодуючих районів України. Годувати голодних дітей буде Червоний Хрест під доглядом «Окрриконкомів». («Пр. Пр.», ч. 223 з 25. IX).

— Знову черги на хліб. По містах скрізь появилися знову черги по хліб («Комуніст», ч. 214 з 14. IX).

— Україні уже бракує цукру. — В четвертому кварталі госп. року 1927-28 «Цукротрест» мав додати «Уцербсенці» 865 вагонів, а додав тільки 383 вагони, що викликало гостру не-

достачу в цукрі («Пр. Пр.», ч. 225 з 27. IX).

— Підпольний продаж землі на Україні. — Не дивлячись на те, що формально уся земля на Україні націоналізована, купно-продаж землі є явищем масовим, з яким совітська влада починає боротися й в останній час відбувається багато судових процесів проти селян, які продали або купили землю.

Не маючи можливости продати-купити землю, селяне часто прибігають до такого «закононого» способу. Продавець землі, після зговору з тим, хто купує, передає землю громаді, від якої купець їдістає після відповідного прохання. Дуже часто, звичайно, подібні операції переводяться за тихою згодою сільської ради, в якій членами є «куркул».

Часом земельні операції переводяться під виглядом довготривалої оренди або обміну, іноді ж і під виглядом дарування землі. («Изв.», ч. 227 з 29. IX).

— Новий теплоход «Крим» до складу чорноморської флоти прибув з Кілю, де було його збудовано. Має він 5.800 тон, робить 14,5 миль на годину, коштує 3.000.000 карб. Включено його до Кримсько-Кавказької лінії. («Пр. Пр.», ч. 223 з 25 - IX).

— Господарка на залізницях. — Після розгляду робітничо-селянською інспекцією капітального будівництва на українських залізницях, виявлено скрізь велику негосподарність. До суду притягається управа Південних залізниць за непорядки й безгосподарність під час будування електричної станції в Люботині, передається до суду справа Донецької залізниці про переведення земляних робіт біля Ростова. До карної відповідальности притягнуто начальника Таганрозького відділу шляхів і начальника однієї дільниці. Притягається також до судової відповідальности адміністрація 5 дільниці Південно-Західних залізниць («Пр. Пр.», ч. 218 з 19. IX).

— Як випадають бібліотеки на Україні. — Обслід багатьох бібліотек на Україні виявив, що вони в переважачій частині являються російськими. Напр., бібліотека Луганського клубу металістів, що обслуговує 2.500 читачів, має 20.000 книжок, з яких тільки 1.800 українських. Особливо читають Шевченка, Франка, Вл.ниченка й Грінченка. Сучасних письменників, очевидно большевицьких, читають дуже мало. З 4-х бібліотекарів лише один знає українську літературу.

— В бібліотеці т. зв. «Емаль-заводу», що обслуговує 3.000 робітників, є 9.200 книжок, з яких лише 1.300 українських. І тут більше всього читають українських класиків.

— В центральній бібліотеці є 95.484 книжки, з них лише 2.133 українських й на придбання українських книжок немає спеціальних сум.

— В бібліотеках цілком немає дитячої української літератури, на яку є попит з боку робітників. За відсутністю українських книжок, українські діти мусять читати книжки російські й таким чином русифікуються («Комуніст», ч. 226 з 28. IX).

— Совітські «Наркома ти». — З обслідування РСІ центральних совітських установ в Харькові виявлялося, що в «Наркоматах» є коло 470 ріжних посад й коло 560 ріжних ставок та окладів. Керовників бухгалтерських відділів називають то завідувачами кошторисо - фінасовими частинами, то головними бухгалтерами, то старшими бухгалтерами. Ріжно всі вони й оплачуються, хоч і роблять ту саму роботу.

— Дуже багато є ріжних «заступників». В «Наркомосвіті» є, напр., і така посада, як «відповідального робітника що-до палива» з платнею в 116 карб. місяшно. («Пр. Пр.», ч. 226 з 28. IX).

— Київський двірець за невідпуском засобів майже не

будується. Розраховують його скінчити в 1931 році, як-що будуть відпущені гроші. На слідуючий рік на будову вокзалу відпущено усього тільки 500.000 карб. («Пр. Пр.», ч. 222 з 23. IX).

— Роздягання в Харькові не припиняються і все збільшуються. — В один день уже бузає по кільки випадків грабунку на вулицях, навіть в центрі міста. («Комуніст», ч. 222 з 23. IX).

— Розбійницькі напади поширюються на Україні останіми часами дуже значно. («Комуніст», ч. 216 з 16. IX).

На українських землях.

На Волянї, Холмщинї, Підляшшю та Полїссї.

— Закриття «Просвіт». Згідно з розпорядженням м-ва внутрішніх справ закриті українські «Просвіти» в Дубному і Рівному («За Свободу», ч. 215).

— Українські с'портові змагання в Луцьку. — Заходами підсекції фізичного виховання т-ва «Просвіта» в Луцьку, в кінці вересня мали відбутися спортові змагання з легкої атлетики та з перегонів на вело. («Укр. Громада», ч. 38).

— Не одною мірою. — З приводу відомого виступу волинського воєводи «Газета Варшавська» накинута на воєводу за те, що він, мовляв, вмішується в справи сусідньої держави та панькається з українцями. На думку цієї газети «українців тут треба спольщити, а Велику Україну віддати «з'їсти» Москві, бо з нею буде лише клопіт — вона простягатиме руки до Волинї, Холмщини й Полїсся».

— «Глос Прагди» взяв в оборону воєводу. Але особливо гаряче захищає концепцію воєводи «Пше-

гльонд Волинський», в якому редактор п. Загурські твердо каже, що «Україна буде» та що «всякі спроби національної асиміляції є без сумніву нісенитницею. Це просто не вдається» («Укр. Громада», ч. 38).

В Галичинї.

— Ювілейне свято «Просвіти». — В другий половині вересня в Сокалі відбулося величаве свято повіту, яке перегляд наслідків праці соціальної «Просвіти», на протязі її тринадцятилітнього існування. З самого ранку почали напливати до Сокалю маси народу. На возах, кінно й пішки влилася у місто неперервний потік людей. З різних боків входили на площу над Бугом організовано, чвірками, з таблицями, на яких були назви організації, відділи чоловіків, жінок та кінні відділи. Врешті площу перед вівтарем, де відбувався під голим небом молебєн, зал'яло море 10-тисячної маси, над якою малячили написи «Просвіт», «Лугів», «Соколів», гуртків «Союзу Українок» і т. и.

Після молебєна, який урочисто відслужило 12 священників, тут же відбулася святочна академія, а далі величавий похід вулицями міста, де пройшли відділи до тисячі кінних із списами і укр. прапорцями. На святї було й до 100 чол. з Волинї. Учасників свята з Волинї публіка зустріла гучними оплесками й окликами «слава». До пізнього вечора затягнулося свято на площі над Бугом, де під голим небом відіграно з участю кінних козаків двї дії з «Невольника». Закінчилося — спільною товариською вечерєю організаторів і представників т-в та організацій («Укр. Громада», ч. 38).

Газетні звістки.

— Арешт «банди». — На Катеринославщинї заарештовано 25 чоловік, яких обвинувачено в «махновщинї» і в організації «банди», що оперувала на Україні 9 років, зробивши 90 вбивств і 300 грабунків («Руть», ч. 2377).

— Арешти серед командирів черв. армії. — В Київській військовій окрузі в часі останніх маневрів червоної армії, один з піхотних полків, що мав взяти участь у них, був затриманий, а його командир і цілий ряд старшин було заарештовано («За Свободу», ч. 217).

— Україна горить. — Московська «Правда» подає, що на сов. Україні ширяться пожежі в страшний спосіб. В Дніпропетровській окрузі занотовано одного місяця 370 пожеж. Світська влада визначила премії за викриття паліїв («Вістник», ч. 17).

— Комуністи стріляють ся. — В Подольську начальник міліції застрілив на засіданні районного комітету комуністичної партії голову, секретаря і одного члена комітету, після чого й сам застрілюється. Причини того страшного випадку затаюють («Укр. Громада», ч. 38).

— Київ підупав. — Київ совітський не має того значіння, що Київ довоєнний і часів війни та революції. Наслідком цього населення Київа зменшилося майже на половину, а цілі зруйновані в часі революції квартали й досі лежать в руинищах. Київ як український центр є увесь час під пильним доглядом ДПУ, а це також не дуже сприяє розвитку міста. Разом з тим в Київі страшна дорожняча, особливо на текстильні й шкіряні товари. Вбрання чи обуви трудно докупитися («Укр. Громада», ч. 38).

— Конгрес національних меншостей в Румунії В Кляузенбурзі відбувся конгрес представників національних меншостей, що проживають в Румунії, в якому взяли участь і українці. Подібного роду конгрес відбувся в Румунії вперше. Він ствердив, що національні меншості готові співпрацювати з румунською більшістю («За Свободу», ч. 216).

3 життя

укр. еміграції

В Сполучених Штатах Північної Америки

— Український співвацький союз. — Колишній капельник УСС і композитор Михайло Гайворонський пропагує на сторінках «Свободи» створення «Українського співацького союзу Злучених Держав Америки». Мета союзу — допомога в організації укр. хорів і пропаганда укр. пісні між своїми й чужими («Діло», ч. 212).

— Український Банк в Клівеленді. — Економічна організація наших заокеанських братів виказує чимраз більший розвиток. Український банк у Клівеленді заложений на кооперативних основах в 1915 році виказує нині поверх пів мільйона доларів майна і має власний дуже гарний будинок. Цей банк дає українцям позички на будову або закупівлю домів, крамниць чи інших підприємств і тому не диво, що понад 1000 клівелендських українських родин побудувало собі або купило собі власні доми. Українські мешканці Клівеленду — це переважно робітники які працюють по великих сталевих фабриках, якими Клівеленд славиться.

— Баритон П. Ординський, бувший член хору О. Кошиця, перебуваючи в Сполучених Штатах Півн. Америки, написав кілька грамофонних пластинок, виданих тепер фірмою «Columbia»; відмічаємо з них такі «Віє вітер», «Думка про Морозенка», «Гей гуте, хлопці», «За тебе, Україно». (Соло баритон П. Ординський в супроводі оркестри. Вид. «Columbia»).

Крім доброї ідеї популяризувати всіма способами найцінніше і найоригінальніше українське багатство — пісню, належить віддати справедливість і голосові п. Ординського, що по силі і то

темброві так добре надається до репродукції в грамофоні і особливо в піснях героїчного змісту, в яких він примушує слухача схвилювано переживати трагічні події — верхи, і відчувати охоплюючу широчінь музичної картини глибокими низами.

За виданою серією вже згаданих пластинок мають ще вийти наспівані тим же солістом в супроводі хора накладом Т-ва «Columbia» такі пластинки: «Ой, не гаразд, Запорозжці», «Ой, бре море, бре», «Гей гук мати гук» і «Розлилися круті бережечки» — все в аранжовці Лисенка.

Українські співаки, музики і популяризатори художнього звуку добре зробили б, коли б зайнялися планово і грамофоном і радіо.

В Канаді.

— Потреба в учителях і диригентах. — Один з наших дописувачів звертає увагу на те, що деякі місцевості в Канаді густо заселені українцями потребують вчителів української мови і диригентів хорів. Громади цих місцевостей в своєму бажанню

задовольнити свої елементарні культурні потреби ідуть на те навіть, щоби гарантувати бажаним переїзд і життя в Канаді. За ближчими інформаціями звертатися до адміністрації «Тризуба».

В Бразилії.

— «Ой не ходи Грицю» в Папандула. — Заходами місцевого вчителя М. Височанського було виставлено народню драму «Ой, не ходи Грицю». Усі аматори відіграли свої ролі на причуд гарно, так що публіка, яка складалася не лише з українців, але також з бразилійців, німців та поляків — була в захопленню. Прибуток призначено на місцеву школу («Український Хлібороб», ч. 26).

В Аргентині

— Назва улиці іменем «України». — В Буенос-Айрсі, столиці Аргентини, одній з нових улиць дано назву «Україна». («Український Хлібороб», ч. 27).

З м і с т.

Париж, неділя, 14 жовтня 1928 року — ст. 1. — М. Ковальський. Початок розуміння — ст. 2. — В. Садовський. На шлях розпродажу — ст. 6. — Є. Онацький. Українські вірування та зичаї зв'язані з смертю — ст. 10. — С. Наріжний. Гадацький трактат — ст. 14. — Подорожник. Лист із Подєбрадів — ст. 18. — Гр. Куценко. Листи з Чехословаччини. VII. — ст. 19. — O b s e r v a t o r. З міжнароднього життя — ст. 22. З преси — ст. 24. — Хроніка. З Великої України — ст. 26. — На укр. землях — ст. 29. — Газетні звістки — ст. 29. — З життя укр. еміграції — ст. 30.

ТРИЗУБ

тижневик політики, культури, громадського життя та мистецтва, заснований Вяч. Прокоповичем, виходить в 1928 році по старому що-неділі в Парижі при участі тих самих співробітників.

Приймається передплата на 1928 рік.

У Франції на рік — 120 фр., на півроку — 60 фр., на три місяці — 30 фр., на один місяць 12 фр.

В И Н Ш И Х К Р А Ї Н А Х :

	на 3 місяці	на один місяць
Чехія.....	60 кор.	20 кор.
Польща.....	12 зл.	4 злоті
Румунія.....	360 леїв	120 леїв
Німеччина.....	12 р. м.	4 р. м.
Сполуч. Штати Пів. Америки.....	3 дол.	1 дол.
Канада.....	3 дол.	1 дол.

У Парижі набувати в книгарні В. Поволоцького, 13 rue Bonaparte, Paris VI.

За кордоном журнал передплачувати й набувати можна у представників «Тризубу»: 1) В Канаді — W. Sikewich, 512 Bannermann av. Winnipeg, Man. 2) В Румунії — Dm. Herodot, Strada Delea Veche, 45. Bucarest. 3) В Чехословаччині — Прага: F. Slodecky, Horni Cernosice u Prahy, Villa Krotochvil. Подєбради — Академія, ул. Ліневича. 4) В Польщі — W. Prychodko, Podwale 16, m. 15. Warszawa. 5) В Спол. Штатах у «Surma Book», 103, Av. A, New York, N. I., U. S. A.

Редакція і адміністрація: 42, rue Denfert-Rochereau, Paris (V).

Tél. Danton 80-03.

Поштова адреса: Для листів: Boîte postale № 15, Paris (XIII), France.

Для переказів у Франції: «Le Trident», chèque postal 898.50, Paris.

Редакція і адміністрація: 42, rue Denfert-Rochereau, Paris V.

Поштова адреса: «Le Trident» («Tryzoub»). Boîte post. № 15. Paris XIII.

Редагує — Комітет.

Адміністратор: Іл. Косенко.

Le Gérant: M-me Perdrizet.